

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

Харківський національний університет внутрішніх справ

**Кафедра кримінального процесу, криміналістики та експертології
Факультет № 6**

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

Тема 5

**Доктрини криміналістичного забезпечення
розслідування вбивств**

навчальної дисципліни «Сучасні доктрина криміналістики» вибіркового
компонент освітньої програми третього освітньо-наукового рівня
(доктора філософії) вищої освіти

081 Право

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.10.2023 № 9

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 18.10.2023 № 9

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з юридичних дисциплін
Протокол від 29.10.2023 № 9

Розглянуто на засіданні кафедри кримінального процесу, криміналістики та експертології протокол від 16.10.2023 року № 9

Розглянуто на засіданні кафедри кримінального процесу, криміналістики та експертології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ (протокол від 25.08.2022 р. № 8).

Розробник:

Професор кафедри кримінального процесу, криміналістики та експертології факультету №6 ХНУВС, д.ю.н, проф. Корж В.П.

Рецензенти:

Професор кафедри кримінально-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, д.ю.н., професор Храмцов О.М.

Професор кафедри криміналістики та судової експертизи факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ, д.ю.н., професор Юхно О.О.

План лекції

1. Криміналістична характеристика вбивств.
2. Типові слідчі ситуації та версії, планування початкового етапу

розслідування.

3.Тактика огляду місця події. Огляд трупа.

4. Тактика окремих слідчих (розшукових) та негласних слідчих

(розшукових) дій в ситуації розслідування неочевидних вбивств

5. Використання спеціальних знань в методиці розслідування вбивств.

Рекомендована література:

1. Алексеев О. О. Розслідування окремих видів злочинів. [текст] : навч. посіб. / Алексеев О. О., Весельський В. К., Пясковський В. В. – К. : «Центр учбової літератури», 2013. – 278 с.

1. Бахін В.П., Гора І.В., Цимбал П.В. Криміналістика: Курс лекцій. – Ірпінь: Академія ДПС України.

2. Криміналістика : підручник : у 2 т. Т. 2 / [А.Ф. Волобуєв, М.В. Даньшин, А.В. Іщенко та ін.] ; за заг. ред. А.Ф. Волобуєва, Р.Л. Степанюка, В.О. Малярової ; МВС України, Харків. нац.. ун-т внутр. справ. – Харків, 2017. – 312 с.

3. Криміналістика. Академічний курс : підручник / Т. В. Варфоломеева, В. Г. Гончаренко, В. І. Бояров [та ін.]. – К.: Юрінком Інтер, 2011.

4. Корж В.П. Розслідування окремих видів злочинів: навчально-методичний посібник/ В.П. Корж -Х.: ХНУ імені В.Н.Каразіна, 2012.-508с. (Серія »Бібліотека криміналіста») .

5. Корж В.П. Огляд місця події: процесуальні підстави, особливості тактики, криміналістичні рекомендації: наук.-практ. Посіб. Для слідчих, прокурорів, поліцейських патрульної та кримінальної поліції \ В.П.Корж. - Харків: Золоті сторінки, 2017.-216 с. (серія «Бібліотека криміналіста»).

6. Корж В.П. Огляд місця події: процесуальні підстави, криміналістичні рекомендації, тактичні правила – 2-е видання . Науко-практичний посібник для слідчих, прокурорів, поліцейських патрульної та кримінальної поліції. – Харків: 2019 – 224 с. (серія «Бібліотека криміналіста»)

7. Негласні слідчі (розшукові) дії [Текст] : курс лекцій / [Никифорчук Д. Й., Ніколаюк С. І., Поливода В. В. та ін.] ; за заг. ред. Д. Й. Никифорчука. – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2012. – 124 с.

8. Оперативно-розшукової діяльності у кримінальному провадженні : [навчально-практичний посібник] / С. С. Кудінов, Р. М. Шехавцов, О. М. Дроздов, С. О. Гриненко. – Х. : «Оберіг», 2013. – 344 с.

Текст лекції

1. Криміналістична характеристика вбивств.

Результати досліджень, проведених Управлінням ООН з питань наркотиків і злочинності, показали, що Україна *посіла друге місце у світі за кількістю умисних вбивств*. Також наша країна виявилася 12-ю за кількістю вбивств на 100 тисяч жителів. А тому, за даними ООН, в Україні зафіксовано 3487 вбивств, що дорівнює 7,26 на 100 тисяч жителів.

Вбивство, тобто умисне протиправне заподіяння смерті іншій людині, завжди було тяжким злочином. Кримінальним кодексом України передбачено декілька кримінально-правових видів вбивств, що регламентовані статтями 115 – 119.

Водночас, слід зазначити, що розкриття і розслідування вбивств становить значні складності. У ряді випадків вбивства залишаються нерозкритими.

Вбивства можна кваліфікувати в залежності від мотиву:

- а) вбивство на замовлення (убивство, що вчиняється найманими особами за гроші);
- б) вбивства на побутовому підґрунті (під час сварок, бійок, що виникають на ґрунті побутових сварок, пияцтва та хуліганства);
- в) вбивство на сексуальному підґрунті (у більшості випадків, пов'язані з зґвалтуванням та наступним знищенням слідів даного злочину);
- г) вбивство з кровної помсти або національної і релігійної ворожнечі;
- д) вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини;
- е) вбивства, пов'язані з вчиненням розбійних нападів або бандитизму;
- є) вчинення «ритуальних» вбивств (жертвоприношення);
- ж) вбивства, пов'язані з використанням, в подальшому, органів або тканин потерпілих.

Розглянемо основні елементи, які входять до криміналістичної характеристики вбивств.

1) спосіб вчинення злочину.

Під способом вчинення злочину розуміється система дій з підготовки, вчинення і приховування злочину, детермінованих умовами навколишнього середовища і психологічними властивостями особи злочинця.

З криміналістичної точки зору способи вбивства і відповідні їм засоби можна розділити на дві групи:

- 1) способи, які пов'язані з нанесенням тілесних ушкоджень;
- 2) способи, які не пов'язані з нанесенням тілесних ушкоджень

Способи вбивства, пов'язані із заподіянням тілесних ушкоджень (і виділенням крові). Ці способи можуть бути використані, як при вчиненні вбивств в умовах очевидності, так і при вчиненні «неочевидних» вбивств.

1. Побиття руками і ногами. Цей спосіб характерний для вбивств, вчинених в умовах очевидності (побутове побиття), але може мати місце при вбивстві з хуліганських спонукань (на вулиці, у парку тощо). Характерні сліди на тілі потерпілого: садна, подряпини, крововиливи, ушкодження хрящів і кісток. Як правило, смерть настає від ушкоджень внутрішніх органів і крововиливів через певний час після вчинення злочину. Такий спосіб

злочину найчастіше не свідчить про наявність прямого умислу на позбавлення життя і дає підстави для кваліфікації дій, як вчинення тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого (ч.2 ст. 121 КК України).

2. **Заподіяння тілесних ушкоджень тупими предметами** (палицею, пляшкою, шматком арматури, бейсбольною битою тощо). На тілі потерпілого залишаються характерні сліди (садна, гематоми, відкриті рани). Смерть настає від переломів кісток черепа, ушкоджень внутрішніх органів також, найчастіше, через певний час після вчинення злочину. Цей спосіб злочину також є характерним для побутових вбивств.

3. **Заподіяння колото-різаних ран** (використовується колото-ріжуча холодна зброя і побутові предмети). Характерні сліди: колото-різані рани, рясне виділення крові, яка знаходиться на тілі та одязі трупа, а також на місці події. Кількість і характер ушкодження є основою для визначення як ознак знаряддя вбивства, так і особистісних рис вбивці (наявність чи відсутність навичок, психічний стан особи тощо).

4. **Заподіяння вогнепальних тілесних ушкоджень** (використання бойової, спортивної, мисливської зброї). Слідами даного способу вбивства є виявлення слідів застосування вогнепальної зброї, що є найбільш характерним для вбивств, які вчиняються в умовах неочевидності. Факт і обставини використання вбивцею вогнепальної зброї, певного виду, є підставою для висування версій щодо особистості злочинця.

5. **Вчинення вбивства з використанням вибухових пристроїв.** Оскільки основним вражаючим фактором, у цьому випадку, є вибухова хвиля, а також осколки оболонки вибухового пристрою, характерними слідами є розривання тіла на частини, бризки крові і мікрочастинки тканин тіла на оточуючих предметах, осколки оболонки вибухового пристрою або інші його елементи. Цей спосіб вбивства використовується при вчиненні вбивств в умовах неочевидності (на замовлення) і вказує на наявність у злочинця доступу до відповідних вибухових пристроїв (фабричного виготовлення) або наявність спеціальних навичок при кустарному їх виготовленні і використанні.

6. **Скидання з висоти**, ознаками чого є численні переломи кісток (встановлення експертом факту крепітації). Спосіб вбивства використовується, як правило, особами з найближчого оточення потерпілого і надає можливість замаскувати злочин під самовбивство або нещасний випадок.

7. **Заподіяння смертельної травми шляхом наїзду автомобілем.** Характерною ознакою є наявність на тілі трупа переломів кісток, ушкоджень внутрішніх органів, саден, подряпин, які в сукупності охоплюються поняттям «автотравма». Вбивця вдається до такого способу позбавлення життя іншої особи з метою маскування вбивства під нещасний випадок або під порушення правил дорожнього руху. При наявності певних обставин такі дії можуть бути кваліфіковані і як вчинення тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого (ч.2 ст. 121 КК України).

Способи вбивства, не пов'язані із заподіянням тілесних ушкоджень і виділенням крові. Ці способи використовуються, як правило, особами з найближчого оточення потерпілого і мають на меті маскування вбивства під природну смерть, нещасний випадок або самовбивство. Типовими є такі способи:

1. **Удушення – асфіксія** (руками, петлею, закриття отворів рота і носа). Характерними ознаками є садна і подряпини на шиї, на кистях рук, але їх може і не бути. Типовими у всіх випадках є крапкові крововиливи на легенях потерпілого (виявляються при судово-медичному розтині трупа).

2. **Утоплення**, характерними ознаками якого є наявність води в легенях.

3. **Отруєння** (залишки отрути в їжі і напоях, колір трупних плям, рідкий кал, блювотні маси тощо).

4. **Ураження електричним струмом**, типовим слідом якого є наявність на тілі потерпілого характерного сліду опіку у місці контакту тіла з джерелом електричного струму (так звана електромітка).

5. **Використання високої або низької температури**, що передбачає насильницьке залишення потерпілого у відповідних умовах. Несприятливий вплив температури на потерпілого може посилюватися його серцево-судинними та іншими захворюваннями, що може вплинути на кваліфікацію дій злочинця.

6. **Використання з метою вбивства радіоактивних матеріалів**, ознаками чого є симптоми променевої хвороби. Слідами злочину є підвищена радіація у певних місцях, яка може бути виявлена з використанням спеціальних технічних засобів. Факт і обставини використання вбивцею радіоактивних матеріалів є підставою для висунування версій щодо особистості злочинця.

З метою приховування вбивств та їх слідів (трупа, знарядь та ін.) злочинці вдаються до різних дій залежно від умов місця вчинення злочину. При всій різноманітності способів приховування слідів вбивств, їх можна поділити на два основні види: інсценування і приховування факту смерті особи.

Інсценування – це створення штучної обстановки самогубства (застосування вогнепальної зброї, самоповішення), нещасного випадку (падіння з висоти), природної смерті (при отруєнні), вчинення злочину іншою особою або у іншому місці. Застосовується інсценування з метою ухилення від відповідальності частіше за все членами сім'ї, родичами, а також знайомими, чий зв'язки і відносини з жертвою добре відомі оточуючим. Найчастіше інсценування полягає у зміні обстановки на місці вбивства, знищенні або фальсифікації слідів рук, ніг, тілесних ушкоджень та ін.

На інсценування можуть указувати такі ознаки:

а) неможливість вчинення потерпілим дій, на які посилаються запідозрена особа або свідки;

б) наявність слідів боротьби на місці події і самооборони на одязі і трупі;

- в) зміни обстановки на місці події або знищення слідів;
- г) суперечності в поясненнях зацікавлених осіб поведінки потерпілого і причин його смерті;
- д) невідповідність пози трупа, ушкоджень на тілі й одягу та ін.

2) місце і обстановка злочину.

Вибір місця скоєння злочину обумовлюється не випадковими чинниками, а міркуваннями безпеки, конспіративності і сценарних задумів.

- Місця пов'язані з житлом жертви і пов'язаної з ним територією(60%);
- Місця, пов'язані зі сферою трудової, службової, політичної та громадської діяльності жертви(15%);
- Місця, пов'язані з проведенням відпочинку, лікування, дозволя, занять спортом;
- Місця, пов'язані зі збереженням та стоянкою автотранспорту;
- Місця, що характеризуються безлюдністю і самотністю (злочини на сексуальному підґрунті).

3) час вчинення злочину;

Аналіз слідчої і судової практики свідчить, що за місцем проживання жертви вбивства вчинялися переважно в ранковий (від 6год 30 хв. до 10год 30 хв.) і вечірній (від 17год 30 хв. до 24 год.) часи. Більше 70% злочинів вчиняється в ранковий час.

4) знаряддя і засоби вчинення злочину;

Розраховуючи залишитися безкарним, злочинець прагне знайти таке знаряддя заповідання смерті, яке дозволило б йому виконати задумане і убезпечити себе від переслідування, направити слідство по хибному шляху.

Як зазначалося, більшість вбивств вчиняється на побутовому ґрунті і тому, використання випадкового знаряддя, як правило, це кухонні, складані, мисливські ножі, тесаки,сокири є типовими знаряддями такого виду вбивства. Щодо інших видів, то це можуть бути: холодна і вогнепальна зброя, вибухові пристрої, отрута, у тому числі й хімічна, лікарські і наркотичні засоби, транспортні засоби та ін.

5) предмет злочинного посягання.

Є життя іншої людини, а наслідком вчинення вбивства – є біологічна смерть цієї людини.

6) особистість потерпілого (жертви).

В більшості випадків потерпілими є чоловіки – 65%, неповнолітні – 15%, громадяни похилого віку – 27%.

Аналіз матеріалів кримінальних проваджень дозволяє стверджувати, що 66% потерпілих в момент скоєння злочину знаходились у стані сп'яніння, 43% розпивали спиртні напої зі злочинцем, а 51,2% були ініціаторами бійок. В багатьох випадках прослідковується неочікуване виникнення умислу на

скоєння вбивства – у 87%.

Найчастіше жертвами вбивств на замовлення стають:

- конкуренти у фінансовій та діловій сфері.
- політичні лідери, голови профспілок та представники преси.
- свідки і ворогуючі та конкуруючі угруповання, представники правоохоронних органів, суддів, тощо.
- партнери у шлюбі, на теренах помсти за подружню невірність.
- отримання великої страхової виплати за смерть людини.
- багаті родичи у намірі отримати велику спадщину, або щоб усунути інших претендентів на спадщину.

7) особа злочинця;

Характеризуючи особу злочинця, необхідно зазначити, що більшу кількість вбивств вчиняють особи чоловічої статі (88,3%) серед них у віці від 18 до 29 років складають біля 40%. Третину вбивств вчиняють особи у віці від 30 до 40 років. А на осіб більше 40 років припадає біля 22%.

У даний час кожне друге вбивство вчиняється особами раніше засудженими (59,6%). Також, серед злочинців особи з вищою освітою становлять 39%, із середньою – 25%.

Вбивство на замовлення характеризується складним злочинним переплетінням: „замовник — кілер”, або „замовник — посередник — кілер”, або „замовник — декілька посередників — кілер”. Особливістю вбивства на замовлення є *інститут замовника*. Комерційні партнери, часто, виступають як замовники— це бізнесмени, корумповані посадові особи, «авторитети» злочинного світу.

Посередник у вбивстві на замовлення здійснює пошук конкретного виконавця, є зв'язуючою ланкою між замовником і кілером. Посередниками можуть бути особи з оточення організатора, підлеглі йому по службі, члени злочинних угруповань. Роль посередника зводиться до того, що він виступає як додатковий засіб захисту замовника. Ні кілер, ні замовник не знають один одного. І для того, щоб обірвати сплетіння, іноді знищують посередника.

Хто такі *кілери* (або ліквідатори)? Кілер — це англійське слово, що означає «вбивця». У нашій лексиці воно з'явилося наприкінці 80-х років. До недавнього часу професія «мокрушник» — вбивця — не користувалася «повагою» у злочинному середовищі. Сьогодні кримінальний світ стає більш жорстоким, професія кілера перетворюється на одну з «престижної» і високооплачуваної.

Правоохоронні органи виділяють *три основні категорії кілерів*:

а) побутові; б) випадкові; в) професіонали. Побутові кілери, як правило виконують "родинні" замовлення на вбивства членів подружніх пар чи інших родичів. В ролі випадкових кілерів, дуже часто, виступають члени кримінальних угруповань, які звичайно не займаються замовленими вбивствами, але іноді виконують їх за окрему платню. До останньої категорії професіональних кілерів належить невеликий відсоток вбивць, які займаються тільки таким видом злочину і вважають його своєю професією.

До цієї категорії належать високоякісні та досконалі фахівці, колишні члени спеціальних військових підрозділів, ветерани військових дій та спортсмени.

За останніми дослідженнями, вартість замовного вбивства в Україні коливається від 1000 доларів (21%) до 5000 (38%). Професійно виконані вбивства складають невеликий відсоток, від 3% до 7% і їх вартість коливається від 50 000 до 200 000 доларів.

8) типові сліди злочину.

Для вбивств найбільш характерні наступні типові сліди злочину:

1. *Трасологічні* – сліди рук на предметах обстановки і на знаряддях вбивств; сліди взуття на місцях вбивств; сліди зубів на недопалках; сліди транспортних засобів біля місць виявлення трупів; сліди рублячих і ріжучих знарядь на гілках, якими маскуються трупи тощо.

2. *Балістичні* – результати дослідження стріляних снарядів (кулі, картеч, дріб), стріляних гільз.

3. *Медико-криміналістичні* – сліди зубів на тілі потерпілих, що утворилися при укусах; характерні сліди знаряддя вбивств на тілі потерпілих і знарядь розчленування на кістках і хрящах трупів та їх фрагментів.

4. *Біологічні* – кров на одязі потерпілих і під їхніми нігтями; слина на недопалках сигар або цигарок, викурених злочинцями (вони можуть знаходитися як на місці вбивства, так і в тому місці, звідки злочинець видивлявся жертву); потожирова речовина на предметах одягу злочинця, на знаряддях вбивств; сперма на предметах одягу; волосся на місці події, на тілі, на одязі трупів; частинки епітеліальної тканини під нігтями потерпілих.

5. *Запахові* – в пробах повітря з місця події; на знаряддях вбивств та інших об'єктах, що не належать потерпілим; на одязі потерпілих, які контактували з одягом, руками, тілом злочинця; в слідах крові злочинця; у волоссі злочинця.

6. *Техніко-технологічні* – дані про однакові конструкції, однакові способи та одне й теж обладнання для виготовлення знарядь вбивств і пристроїв до них (наприклад, глушників до пістолетів; переробка газового пістолета для стрільби бойовими патронами тощо).

7. *Інші криміналістичні* сліди – сліди-накладення мікрочасток у вигляді волокон, що відрізняються від волокон у складі тканини одягу потерпілих і мають однакове походження з мікрочастинками, виявленими за іншими епізодами вбивств; мікрочастинки на виступаючих деталях обстановки місця події; під нігтями рук трупів потерпілих

2. Загальні положення розслідування злочинів за ознаками вбивства.

Висунення загальних версій є важливим етапом планування і має місце на тій стадії розслідування, коли вже проведені основні невідкладні слідчі (розшукові) дії. Аналізуючи одержані докази, слідчий висуває найбільш ймовірні, реальні версії, серед яких суттєве значення мають версії про осіб, які вчинили вбивство, і мотиви вчинення такого злочину.

Типовими версіями про причини смерті під час виявлення трупа є:

- а) смерть є наслідком вбивства;
- б) смерть є наслідком самогубства;
- в) смерть є наслідком нещасного випадку;
- г) природна смерть.

Залежно від місця, часу та обставин виявлення трупа, вбивства у розшуковій і слідчій практиці поділяють на дві категорії:

- 1) вбивства, вчинені в умовах очевидності;
- б) вбивства, вчинені в умовах неочевидності.

Вбивства, скоєні в умовах очевидності – це, як вже зазначалося, вбивства, які вчиняються за сімейно-побутовими мотивами. Як правило, такі злочини мають ситуативний характер – вчиняються без попередньої підготовки під впливом конфліктних відносин між знайомими особами. Вони характеризуються тим, що місцем їх вчинення найчастіше є житло, є очевидці і, як правило, на момент виявлення злочину відомий підозрюваний. Тому виявлення трупа з ознаками насильницької смерті у житлі вже є підставою для висування версії про те, що вбивцею є особа з найближчого оточення потерпілого.

Вбивства, скоєні в умовах неочевидності – це вбивства, вчинені з подальшим приховуванням особи потерпілого, знищенням слідів, а іноді і трупа. До цієї категорії вбивств відносять ті, які характеризуються наступними обставинами:

- труп або його частини виявлено поза житлом;
- особа потерпілого не встановлена;
- відсутні очевидці, відсутня інформація про особу, що підозрюється у вчиненні вбивстві.

На місце вчинення вбивства, як правило, прибуває керівництво ОВС, частина підрозділу карного розшуку, і для дієвої злагодженої роботи з розкриття злочину інші служби. Але вирішення основних завдань з розкриття та розслідування злочинів покладається на слідчо-оперативну групу.

Оскільки повідомлення про навмисні вбивства надходять в органи внутрішніх справ, як правило, за телефоном, початкові оперативно-розшукові заходи і невідкладні слідчі (розшукові) дії організують **чергові частини**.

При отриманні повідомлення про вбивство чи виявлення трупа **черговий по ОВС зобов'язаний:**

1. Уточнити:

- місце, час, обставини вчинення злочину;
- анкетні дані потерпілого (якщо відомі);
- анкетні дані (якщо відомі) злочинця чи підозрюваного, його прикмети, наявність зброї, місце перебування, якщо зник - шляхи можливого відходу чи укриття;
- анкетні дані заявника;

- місце знаходження трупа, та шляхи підходу та під'їзду до місця події.
- 2. Зареєструвати повідомлення, заяву до Єдиного реєстру досудових розслідувань.
- 3. Направити негайно для охорони місця події і прийняття заходів з затримання злочинців за "гарячими слідами" найближчий наряд патрульної поліції.
- 4. При наявності на місці події інших потерпілих викликати на місце швидку допомогу.
- 5. Доповісти про подію начальнику органу чи його заступнику, прокурору міста (району), черговому ГУНП в області.
- 6. Перекрити можливі шляхи відходу злочинця (вокзали, аеропорт, річкові й морські порти, дороги, що ведуть з міста чи населеного пункту).
- 7. Зібрати і направити на місце події слідчо-оперативну групу в складі: начальника чи заступника начальника ОВС, прокурора або слідчого, оперуповноваженого ВКР, експерта-криміналіста, судово-медичного експерта, кінолога зі службово-розшуковим собакою.
- 8. Забезпечити постійний зв'язок зі слідчо-оперативною групою й патрульною поліцією, які здійснюють розшук злочинця.
- 9. При наявності даних про особу чи злочинця його прикметах і напрямку його руху, організувати його переслідування, перекрити шляхи відходу і направити групи в місця можливої його появи.
- 10. При необхідності (за вказівкою керівництва органу) ввести в дію на території обслуговування систему блокування за оперативним планом "Сирена".
- 11. Одночасно через чергового ГУ НП внести пропозиції керівництву про введення плану "Сирена" на території сусідніх районів і районів найбільш ймовірного просування і появи злочинця.

Розслідування вбивств в умовах типових ситуацій

На вирішення названих завдань початкового етапу розслідування суттєвий вплив мають слідчі ситуації, які складаються на момент відкриття кримінального провадження.

Ситуація 1. Кримінальне провадження відкрито у зв'язку з виявленням трупа з ознаками насильницької смерті.

Така ситуація може мати місце:

- а) при виявленні трупа з тілесними ушкодженнями, які не є характерними для нещасного випадку або заподіяння їх самим потерпілим;
- б) при виявленні трупа без видимих тілесних ушкоджень, коли ознаки насильницької смерті встановлюються в результаті судово-медичного розтину і дослідження трупа. Особливість цієї слідчої ситуації визначається також обставинами, які дозволяють віднести вбивство до категорії «очевидного» або «неочевидного», що впливає на характер і послідовність вирішення завдань розслідування.

На початковому етапі розслідування проводяться такі слідчі (розшукові) дії та оперативно-розшукові заходи:

- а) огляд місця події (місця виявлення трупа, самого трупа та окремих

виявлених слідів);

б) пред'явлення трупа для впізнання та проведення інших заходів з метою встановлення особистості загиблої людини, якщо вбивство вчинено в умовах неочевидності;

в) призначення судово-медичних експертиз трупа і речових доказів, вилучених з місця події (може бути призначена експертиза живих осіб, які отримали тілесні ушкодження в результаті розслідуваної події);

г) призначення криміналістичних експертиз та інших речових доказів, вилучених з місця події;

д) допити свідків, у тому числі очевидців вбивства;

е) затримання і допит підозрюваного, якщо вбивство вчинено в умовах очевидності;

є) вилучення одягу підозрюваного, обшук за місцем його проживання, призначення відповідних експертиз (судово-медичної, криміналістичної);

ж) оперативно-розшукові заходи з метою встановлення підозрюваного, якщо вбивство вчинено в умовах неочевидності (з наступним затриманням, допитом, обшуком, призначенням експертиз).

Очікуваним результатом проведення слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів на початковому етапі розслідування є встановлення і затримання підозрюваного, а також одержання доказів, достатніх для повідомлення йому підозри.

Ситуація 2. Кримінальне провадження відкрито у зв'язку з виявленням частин трупа.

В результаті узагальнення великої кількості матеріалів кримінальних проваджень про вбивства з наступним розчленуванням трупа встановлено, що їх вчиняють особи з найближчого оточення потерпілого. До розчленування трупа вони вдаються з метою приховування:

1) місця вчинення вбивства (непомітно винести труп з місця злочину);

2) факту смерті певної особи (зробити неможливим впізнання загиблої особи).

На початковому етапі проводяться наступні слідчі дії та оперативно-розшукові заходи:

Найпершим завданням початкового етапу розслідування є встановлення особи потерпілого. Для його вирішення та встановлення інших обставин злочину проводяться такі невідкладні слідчі дії та оперативно-розшукові заходи:

а) огляд місця події (місця виявлення частин трупа) з метою виявлення всіх частин трупа та інших слідів злочину;

б) допит свідків, які виявили розчленований труп;

в) призначення судово-медичних експертиз розчленованого трупа і речових доказів, вилучених з місця події;

г) призначення криміналістичних та інших експертиз речових доказів, вилучених з місця події;

д) оперативно-розшукові заходи з метою встановлення загиблої особи,

свідків та підозрюваного у вчиненні вбивства.

При встановленні підозрюваного у вчиненні вбивства здійснюється його затримання (при наявності підстав, передбачених КПК України) і допит. Проводиться також обшук за місцем проживання підозрюваного, яке вірогідно могло бути місцем вбивства та розчленування трупа. Після цього, проводяться відповідні експертизи, стосовно виявлених під час обшуку речових доказів (судово-медичні, криміналістичні та інші). Таким чином одержуються докази причетності особи до вчинення вбивства, що дає підстави для повідомлення їй підозри і пред'явлення в подальшому обвинувачення.

Ситуація 3. Кримінальне провадження відкрито у зв'язку із заявою про зникнення людини при обставинах, як вказують на можливість її вбивства.

Рішення, про відкриття кримінального провадження, як правило, приймається після попередньої перевірки заяви і встановлення обставин, які свідчать про високу вірогідність вбивства. Такими обставинами можуть бути:

- 1) відсутність у зниклої особи мотиву для раптового від'їзду;
- 2) виявлення підстав для підозри у зацікавленості певних осіб у смерті зниклої особи;
- 3) нездійснення зниклим дій, які є обов'язковими при добровільному від'їзді з даної місцевості (наприклад, звільнення з роботи, зняття з обліку, розпродаж майна тощо);
- 4) виявлення за місцем проживання особистих речей і документів, без яких зниклий не може проживати в іншому місці;
- 5) відомості про погрози зі сторони певних осіб на адресу зниклого або його висловлювання про побоювання за своє життя;
- 6) отримання родичами або знайомими, від імені зниклого, листів виконаних не його почерком;
- 7) виявлення слідів можливого вбивства зниклої особи (пошкодженого чи закривавленого одягу, інших носильних речей, спаленого автомобіля тощо).

Така особливість відкриття кримінального провадження (при відсутності трупа) вказує на те, що вбивство було вчинено з наступним приховуванням трупа. Як зазначалося раніше, це є характерним для злочинців, які були з потерпілим у близьких відносинах – з числа знайомих чи родичів. Ними можуть бути також особи, в житло яких потерпілий потрапив випадково або його туди спеціально заманили. З урахуванням цього, повинні висуватися і перевірятися дві версії щодо особи злочинця:

- 1) вбивство вчинено особою з близького оточення потерпілого;
- 2) вбивство вчинено сторонньою особою при обставинах, які змусили приховувати труп.

На початковому етапі розслідування проводяться наступні слідчі дії та оперативно-розшукові заходи:

- а) допит свідків з числа найближчого оточення зниклої особи з метою

встановлення місця, часу та інших обставин її зникнення;

б) огляд житла (робочого місця) зниклої особи з метою виявлення речей і документів, без яких вона не може проживати в іншому місці (у той же час перевіряється версія про вчинення вбивства у даному приміщенні);

в) вилучення документів, наприклад, медичної картки (історії хвороби) у лікувальному закладі;

г) оперативно-розшукові заходи з метою встановлення місця знаходження трупа загиблої особи чи його частин, а також підозрюваного у вчиненні вбивства.

В результаті проведення невідкладних слідчих (розшукових) дій та оперативних заходів слідча ситуація може мати два варіанти розвитку:

- 1) виявлено місце приховування трупа або його частин;
- 2) встановлені ознаки причетності до вбивства конкретної особи – підозрюваного.

При першому варіанті розвитку, слідча ситуація набуває ознак попередньо розглянутих ситуацій (1-ї або 2-ї). Відповідно вирішуються такі ж завдання і проводяться аналогічні слідчі (розшукові) дії та оперативні заходи. При другому варіанті розвитку ситуації – при встановленні підозрюваного, наступним завданням є його викриття у вчиненні злочину і виявлення місця знаходження трупа (його частин). Для цієї ситуації характерними є затримання і допит підозрюваного, проведення обшуку за місцем проживання, призначення експертиз тощо. Після викриття у вчиненні злочину за участю підозрюваного проводиться слідчий експеримент з метою виявлення місця знаходження трупа з наступною його ідентифікацією. Проведення комплексу зазначених слідчих (розшукових) дій та оперативних заходів дозволяє зібрати достатньо доказів причетності підозрюваного до скоєння злочину і підстав для повідомлення йому підозри.

В подальшому, слідчий зобов'язаний провести допит цієї особи. На початку допиту необхідно запитати підозрюваного, чи визнає він себе винним у скоєнні злочину.

Окрім завдань розслідування, які визначаються позицією особи щодо повідомленої йому підозри, завданнями подальшого етапу розслідування вбивств є:

- 1) встановлення всіх співучасників злочину і збирання доказів щодо їх участі в скоєнні злочину;
- 2) вивчення їх особистості з метою отримання інформації, необхідної для винесення справедливих вироків;
- 3) встановлення причин і умов, що сприяли вчиненню вбивства і прийняття заходів щодо їх усунення;
- 4) забезпечення відшкодування матеріальної шкоди, заподіяної злочином, та можливої конфіскації майна;
- 5) забезпечення безпеки учасників кримінального процесу, при наявності такої загрози.

Для вирішення названих завдань проводяться комплекси слідчих дій та

оперативно-розшукових заходів, послідовність яких обумовлюється особливостями конкретної слідчої ситуації на тому чи іншому відрізку часу.

4. Особливості проведення окремих слідчих дій

Огляд місця події. Огляд місця події є невідкладною слідчою дією, особливості якої, у провадженнях про вбивства, визначаються специфічністю центрального об'єкту огляду, яким виступає труп людини і відповідні сліди (рани, кров, мікрочастинки тканин та внутрішніх органів тощо). Це впливає як на послідовність дій слідчого і спеціалістів, так і на їх зміст. Потрібно звернути увагу, що при огляді трупа обов'язковою є участь судово-медичного експерта. Коли неможливо викликати судово-медичного експерта, то запрошується лікар.

Безпосереднє сприйняття даних, одержуваних в ході огляду місця події, позитивно позначається на формуванні внутрішнього переконання, на висуненні і перевірці версій. Тому, слідчому необхідно особисто побачити обстановку, речові докази, предмети і сліди, документи на місці події, а не сприймати подібну інформацію зі слів інших осіб. При огляді місця події у провадженнях про вбивства з'ясовуються наступні питання:

- 1) чи мало місце вбивство, самогубство або нещасний випадок;
- 2) час вчинення вбивства, а також проміжок часу, протягом якого злочинець знаходився на місці події;
- 3) місце вчинення злочину (чи відбулося вбивство там, де було виявлено труп потерпілого);
- 4) хто є потерпілим, які дані характеризують його особу;
- 5) хто вчинив вбивство (одна людина або декілька), які дані характеризують особу злочинця;
- 6) спосіб вбивства, які знаряддя використані злочинцями;
- 7) мотиви і мета злочину;
- 8) шляхи приходу і відходу злочинців з місця події;
- 9) шляхи підходу потерпілого до місця події;
- 10) які сліди залишилися на місці події (у тому числі предмети або їх частини, залишені злочинцем);
- 11) предмети, забрані злочинцями з місця події;
- 12) сліди, які імовірно могли залишитися на злочинцях (кров, частинки ґрунту тощо).

При огляді трупа на місці події повинні бути виявлені і зафіксовані такі факти:

- а) місце виявлення трупа і розташування його стосовно навколишнього середовища;
- б) розташування трупа відносно об'єктів і слідів з ним взаємозв'язаних (знаряддя злочину, сліди крові);
- в) поза трупа, положення кінцівок, наявність різних слідів і предметів на трупі і під ним;
- г) стан одягу на трупі, наявність слідів на одязі, особливі прикмети;
- д) наявність і характер тілесних ушкоджень;

ж) наявність трупних явищ.

Труп повинен бути сфотографований так, щоби зазначена інформація знайшла відображення на фотознімках.

Огляд місця події у провадженнях про неочевидні вбивства достатньо складний, особливо в тих випадках, коли необхідно оглянути велику територію, або існує небезпека зникнення слідів під впливом погодних умов, або є два і більш трупів. Тому доцільно залучати до проведення цієї слідчої дії, за дорученням, інших слідчих, співробітників оперативних підрозділів. Спільна робота при огляді місця події повинна розподілятися відповідно до конкретних завдань огляду, що стоять перед слідчим. Слідчий повністю відповідає за його хід, результативність і якість. В задачу слідчого входить виявлення, сприйняття, вивчення і фіксація стану, властивостей і ознак матеріальних об'єктів, що знаходяться на місці події, в цілях з'ясування характеру події, особи злочинця, мотивів злочину і інших обставин, що підлягають встановленню.

Співробітники оперативних підрозділів допомагають слідчому у проведенні цієї слідчої дії, але при цьому однією з основних задач їх діяльності є організація і проведення оперативно-розшукових заходів щодо перевірки тієї інформації, яка встановлюється в ході огляду, а також збір інших даних необхідних для розслідування злочину.

До таких заходів слід віднести: організацію переслідування; загороджувальні і розшукові дії; застосування службово-розшукового собаки; подвірні обходи; встановлення можливих шляхів приходу і відходу злочинця; обстеження, прочісування району, прилеглого до місця події. Співробітники оперативних підрозділів надають допомогу слідчому у виявленні слідів і речових доказів, а також виконують одиничні вказівки і доручення слідчого, пов'язані безпосередньо з проведенням огляду. Обмін інформацією, що одержана в процесі огляду місця події, є однією з найважливіших умов ефективності взаємодії слідчого на цьому етапі розслідування злочину.

Призначення судово-медичної експертизи. У справах про вбивства судово-медична експертиза може бути призначена стосовно:

- 1) трупа або його частин;
- 2) речових доказів;
- 3) живих осіб.

Судово-медична експертиза трупа

- Проведення даної експертизи бажано доручати судово-медичному експерту який проводив огляд трупа на місці події в якості спеціаліста. В процесі проведення експертизи можливо вирішення таких питань :

- яка безпосередня причина смерті;
- коли наступила смерть;
- які пошкодження наявні на тупі, їх походження;
- які пошкодження були нанесені потерпілому до смерті, які після смерті;

- яка послідовність нанесення пошкоджень;
- в якій позі знаходився потерпілий в момент нанесення йому тілесних ушкоджень;
- чи наявні на трупі ознаки які вказують на боротьбу або самооборону;
- чи наявні в організмі залишки алкогольного та наркотичного сп'яніння.
- ефективне проведення експертиз можливе за умови включення даної процесуальної дії до загального плану розслідування, правильно поставлених питань для вирішення перед експертом.

При судово-медичному дослідженні розчленованого трупа додатково ставляться запитання, які обумовлені фактом розчленування і необхідністю встановлення особистості потерпілого:

- чи є виявлені частини частинами одного трупа, чи різних;
- яка стать, вік, зріст потерпілого;
- чи є особливі прикмети (шрами, татування, наслідки перенесених травм чи захворювань), які могли б бути використаними для ідентифікації особи;
- які особливості знаряддя, яким було здійснено розчленування трупа, (чи не залишились на кістках і тканинах трупа сліди, придатні для ідентифікації знаряддя);
- чи має особливості спосіб розчленування трупа, які вказують на фахові навички злочинця.

Судово-медична експертиза речових доказів призначається стосовно предметів і документів зі слідами біологічного походження. Зокрема, об'єктами дослідження можуть виступати:

- 1) одяг і взуття підозрюваного і потерпілого;
- 2) предмети, які могли бути знаряддям вбивства;
- 3) документи зі слідами крові, слини, сперми тощо;
- 4) зразки речовин, вилучених з місця події (тампони зі зразками попередньо висушеної рідкої крові, зшкрябані зразки висохлої крові);
- 5) волосся, нігті, мікрочастинки тканин тіла.

На вирішення експерта ставляться запитання:

- чи є на представленому об'єкті сліди біологічного походження (крові, слини, сперми тощо);
- чи є дана речовина слідами крові (сперми) людини або тварини;
- чи є дані волокна волоссям людини чи шерстю тварини;
- чи є дані частинки частинками тіла людини або її внутрішніх органів;
- чи є їх видільником конкретна особа (для вирішення цього завдання може бути використана методика дослідження ДНК);
- яким міг бути механізм утворення слідів крові (бризки фонтануючої крові, від удару, під час руху тощо).

За слідами крові, зокрема, можуть бути встановлені механізми дій

вбивці і поведінка потерпілого під час вчинення злочину. Для цього окрім об'єктів дослідження, експертові потрібно надати й окремі матеріали кримінальної справи (протокол огляду місця події з фототаблицею, протоколи допитів тощо).

Судово-медична експертиза живих осіб призначається у кримінальних справах про вбивство стосовно потерпілих, які залишилися живими, для вирішення наступних питань:

- які тілесні ушкодження є у даної особи, їх кількість, характер і локалізація;
- яка давність заподіяння тілесних ушкоджень;
- який ступінь тяжкості тілесних ушкоджень.

Судово-медична експертиза може бути призначена і стосовно підозрюваного у вчиненні вбивства, зокрема, для виявлення на його тілі тілесних ушкоджень, які могли утворитися в результаті боротьби з потерпілим. У цьому випадку експерту також ставляться запитання щодо кількості, характеру і локалізації тілесних ушкоджень, давності та механізму їх утворення.

Обшук. Обшук може бути проведений, як за місцем проживання підозрюваного, так і за місцем роботи. Його метою є виявлення слідів - доказів причетності певної особи до злочину:

- 1) прихованого трупа або його частин (при обшукові приватної ділянки місцевості);
- 2) знаряддя вбивства (зброя і боєприпаси, побутові предмети);
- 3) одягу і взуття злочинця, що були на ньому під час вчинення вбивства;
- 4) предметів і документів, якими особа заволоділа в результаті вчинення вбивства;
- 5) документів, які можуть пояснити характер взаємовідносин підозрюваного і потерпілого;
- 6) слідів крові, мікрочастинок тканин тіла (коли приміщення є місцем вбивства або розчленування трупа);
- 7) вільних зразків почерку особи для призначення почеркознавчої експертизи.

Метою проведення обшуку може бути виявлення підозрюваного, який переховується у певному місці (у родичів чи знайомих), з наступним його затриманням.

Особливістю обшуку у справах про вбивство є те, що обстеженню підлягають приміщення, які могли бути місцем вбивства, переховування або розчленування трупа. При цьому потрібно враховувати, що після вчинення злочину ці приміщення могли піддаватися прибиранню (ремонту) з метою знищення слідів вбивства. Тому пошук відповідних слідів (мікрочастинок) ведеться з урахуванням цієї обставини. Зокрема, обстеженню підлягають щілини підлоги (дошки, паркет), випуски і сифони рукомийників і ванн

тощо. Для цього потрібно застосовувати спеціальні хімічні речовини і технічні засоби, залучати відповідних спеціалістів.

Допит підозрюваного (обвинуваченого). Значимість допиту особи, яка підозрюється або обвинувачується у вчиненні вбивства, обумовлена тим, що ніхто краще не знає обставини вчинення злочину, ніж сам злочинець. Але з іншого боку, потрібно враховувати, що завжди існує можливість само обмови (взяття чужої вини на себе). Окрім того, потрібно брати до уваги, що для цієї категорії учасників кримінального процесу у справах про тяжкі та особливо тяжкі злочини характерною є зміна показань (відмова від раніше даних показань).

Відмінності у тактиці допиту підозрюваних і обвинувачених обумовлені не стільки різницею в їх статусі, скільки у наявності у розпорядженні слідчого певної кількості доказів і можливості використання фактору раптовості. При допиті підозрюваного сприятливим фактором може бути використання фактору раптовості, але, як правило, слідчий має можливість оперувати обмеженими доказами причетності особи до вбивства. При допиті ж обвинуваченого слідчий, як правило, володіє достатньою кількістю доказів, але змушений проводити цю слідчу дію тоді, коли обвинувачений вже ретельно продумав і визначив свою лінію поведінки на ухилення від відповідальності. В іншому тактична схема допиту підозрюваного і обвинувачено однакова. Зокрема, потрібно виходити з того, що допит зазначених осіб може проводитися:

- 1) в безконфліктній ситуації;
- 2) в конфліктній ситуації.

Допит в безконфліктній ситуації має місце при розслідуванні вбивств, вчинених в умовах очевидності, коли особа з самого початку визнає свою вину і виявляє каяття. Основним тактичним завданням у цій ситуації є збереження атмосфери безконфліктності і встановлення всіх обставин злочину з максимальною деталізацією показань стосовно обставин, які може знати тільки злочинець (скільки ударів, в яке місце, під яким кутом, положення потерпілого, що робив потерпілий, куди упав тощо). Доцільним є в такій ситуації використання звукозапису або відеозапису, оскільки технічні засоби дозволяють наочно зафіксувати умови та атмосферу проведення допиту і виключити в майбутньому намагання звинуватити слідчого в застосуванні незаконних прийомів ведення допиту (фізичного насильства, погроз, обману тощо).

Тактичний прийом максимальної деталізації показань спрямований на створення сприятливих умов для майбутньої перевірки одержаних показань шляхом проведення інших дій. Якщо найдрібніші факти, повідомлені підозрюваним (обвинуваченим) на допиті, знаходять підтвердження показаннями інших осіб, результатами огляду, висновками експертиз, то цим самим забезпечується достовірність його показань в цілому. І якщо в майбутньому обвинувачений відмовиться від раніше даних показань, це не буде мати великого значення, оскільки повідомлена інформація була перевірена і знайшла підтвердження в системі доказів.

Допит в конфліктній ситуації найчастіше має місце при розслідуванні вбивств, вчинених в умовах неочевидності, коли злочинець попередньо продумав свою лінію поведінки на випадок затримання і на допиті дає неправдиві показання. Неправдивість показань проявляється у їх суперечності вже зібраним у справі доказам, які були підставами для затримання або притягнення особи як обвинуваченого. У цій ситуації перед слідчим стоять дві взаємно пов'язані тактичні завдання:

- 1) викрити неправдивість показань;
- 2) переконати допитувану особу дати правдиві показання.

Загалом тактична схема допиту ґрунтується на викритті неправдивості показань шляхом оперування доказами, які зібрані у кримінальній справі. Тому до такого допиту слідчий повинен ретельно підготуватися і визначити порядок використання доказів (показань свідків, речових доказів, висновків експертиз). Звичайно, таких доказів може бути різна кількість і можливості слідчого можуть бути досить обмеженими. Як правило, якщо допитувана особа зайняла позицію на заперечення своєї вини всупереч уже встановленим фактам, переконати її у зворотному, тобто дати правдиві показання на першому допиті дуже важко. Тому перший допит часто має розвідувальний характер – його завдання полягає у встановленні орієнтації підозрюваного чи обвинуваченого на неправдиві показання і максимальної деталізації таких показань. Зразу ж після проведення першого допиту слідчий повинен спрямувати зусилля на збирання доказів (допити нових свідків, пред'явлення особи для впізнання, очні ставки), які можна буде використати на другому допиті і спростовувати його позицію, показати її очевидну неспроможність.

Слідчий експеримент. Ця слідча дія найчастіше проводиться у ситуації, коли обвинувачений визнав свою вину і дав показання про обставини вчинення вбивства. При цьому слідчий може ставити перед собою дві взаємно пов'язані мети:

- 1) перевірити, чи не бере обвинувачений на себе вину у вчиненні вбивства, якого він не вчиняв (рано чи пізно він відмовиться від цього);
- 2) встановити деталі механізму вчинення вбивства, наявність яких потім можна підтвердити проведенням інших слідчих дій.

Загалом слідчий експеримент спрямовано на виявлення у обвинуваченого *злочинної обізнаності*, тобто встановлення таких деталей вбивства, які може знати тільки той хто його вчинив. Тому місцем його проведення повинно бути місце події, де обвинуваченому пропонується продемонструвати (відтворити) свої дії під час вчинення злочину у тій же самій обстановці. Для цього використовується манекен (потерпілий) і макети знаряддя вбивства. Наприклад, обвинуваченому пропонується показати: де і в якому положенні знаходився потерпілий і він; скільки разів і куди саме він ударив і під яким кутом; як поводив себе потерпілий; в якому положенні він його залишив на місці події тощо. Відтворювані дії фіксуються у протоколі, а також за допомогою технічних засобів (фотографування, відеозапис) і потім порівнюються з результатами огляду місця події, показаннями свідків, висновками експертиз. До участі у проведенні даної слідчої дії доцільно

залучати судово-медичного експерта, експерта криміналіста, яким при відтворенні обвинуваченим події злочину надається можливість ставити уточнюючі запитання з урахуванням даних, одержаних при проведенні експертних досліджень. Тим самим забезпечується комплексна перевірка показань обвинуваченого.

Відтворення обстановки і обставин події є ефективним засобом перевірки показань і отримання нових доказів, завдяки тому що ця слідча дія має комплексний характер. Вона фактично включає в себе фрагменти таких дій, як огляд, допит, пред'явлення для пізнання, експеримент.